

VETENSKAP ELLER MYSTIK?

TOYNBEE'S HISTORIEFILOSOFI

16/11

PROFESSOR Arnold Toynbee (född 1889) blev år 1925, efter att ha varit verksam bland annat som docent och professor i grekiska, forskningsexpert i Englands utrikespolitiska institut (Chatham house) och har som sådan främst blivit känd genom sina utomordentligt sakkunniga, av djärva historiska jämförelser kännetecknade översikter i tidskriften *Survey of International Affairs*. Under åren före världskriget började Toynbee utge ett väldigt historiefilosofiskt arbete "A Study of History". Sex volymer på tillsammans omkring 3.000 sidor utkom 1934—1939; de sista delarna av verket väntas bli färdiga inom de närmaste åren. År 1946 publicerades emellertid ett sammandrag på 600 sidor av de redan utgivna delarna; detta sammandrag hade utarbetats av D. C. Somervell, men var genomsett och godkänt av Toynbee. Vidare har Toynbee själv utgivit en samling uppsatser, "Civilization on Trial" (1948), som i viktiga hänseenden belyser och kompletterar "A Study of History".

Genom dessa arbeten, och främst genom Somervells sammandrag, har Toynbee blivit den anglosachsiska världens kanske mest kände historiker. Sammandraget har i USA sålts i 200.000 exemplar; det har utkommit på eller är under översättning till en rad andra språk. Inom fackkretsar har mottagandet varit blandat. Det entusiastiska berömmet har övervägt, och man har rent av betecknat "A Study of History" som samtidens märkligaste bok, men några kritiker har ställt Toynbee utanför vetenskapen och ser i honom en lärd fantast av välkänd typ.

Toynbees oerhörda lärdom är ostridig. Han är, såsom sakkunniga betygat, grundligt beläst på de mest skilda områden, och mot hans redogörelser för historiska förlopp — från äldsta tider till våra dagar — anses i regel, med tanke på stofsets omfattning, relativt litet vara att invända. Vad frågan gäller är om den historiefilosofi i vilken kulturer och händelser sätts in som länkar i en bevisföring är hållbar eller åtminstone upplysande och klargörande. Om den frågan besvaras med nej, blir Toynbees bok av ringa värde, ty konkret historisk kunskap kan bättre inhämtas på andra håll, där den serveras utan anspråk på att stödja ett slags världsförklaring med härtill fogat framtidsperspektiv.

Arnold Toynbee.

Efter det första världskriget väckte Spengler sensation med sitt arbete om Västerlandets undergång. Inom mänsklig-heten har artskilda kulturer uppstått, blomstrat och gått under, det var Spenglers tes, och nu är det Västerlandets tur att möta förgångelsen. Denna teori, först prisad och kritiserad och sedan snart glömd, lärde Toynbee känna redan år 1920, och den har utan tvivel starkt påverkat honom. Enligt Toynbee har ett stort antal kulturer — civilisationer eller "societies" enligt hans uttrycksätt — genomgått detta schema, att födas, mogna och dö. Till skillnad från Spengler söker emellertid Toynbee fastställa lagar för kulturernas liv, han vill besvara frågorna: varför har de uppstått, under vilka betingelser har de blomstrat, vilka orsaker har lett till deras undergång? Och han kommer, särskilt i "Civilization on Trial", slutligen till en optimism med reservationer: den västerländska kulturen kan, om det förlutnas erfarenheter beaktas, bli kärnan i en ny, universell och varaktig kultur. Då Toynbee anser sig ha klarlagt vad det förgångna kan lära oss, innebär denna tankegång att han framträder som vår kulturs, ja, vår världss räddare. Medan Spengler var undergångens profet, är Toynbee frälsningens vägvisare.

Vad är då en kultur? Redan på denna punkt framträder den slitning mellan common sense och stor metafysik — mellan engelska och tyska tankevanor, om man så vill — som utmärker Toynbee. Han börjar med att fastslå den obestridliga sanningen att ett lands historia inte kan förstås genom ett till detta land isolerat studium; industrialismens utveckling i England kan, exempelvis, utredas blott under hänsynstagande till landets geografiska och politiska läge, och därmed är man inne på flera europeiska och amerikanska länders ställning och förhållanden.

Denna iakttagelse ger oss, skriver Toynbee, en ledtråd till fixering av begreppet kultur. En kultur är helt enkelt "den minsta enheten för historiskt studium som man kommer till då man söker förstå sitt eget lands historia". Från denna utgångspunkt kan vi i samtiden särskilja "minst" fem kulturer: den västliga kristendomens kultur, den ortodoxa kristna kulturen i Ryssland och sydöstra Europa, Islamkulturen, de hinduiska och ostasiatiska kulturerna. I det förflutna kan omkring femton liknande kulturer spåras.

Principiellt är intet att invända mot själva detta sätt att ta upp problemet. Toynbee tycks använda ordet kultur med samma rent pragmatiska eller pedagogiska syfte som är vanligt i historieforskning likväl som i populär framställning; man talar om kulturer, om historiska skeden, om samhällsklasser osv., men har klart för sig att det här blott är frågor om för skildringen nödvändiga hjälpbegrepp; man skiljer mellan medeltid och nyare tid för att markera vissa olikheter, inte i tro på att dessa skeden bildar slutna enheter eller organismer. Men Toynbee driver den i och för sig rimliga synpunkten med en godtycklighet som ger oss en aning om vad som komma skall. Ty det finns uppenbarligen inte någon möjlighet att på tanken om förstående av det egna landets historia bygga upp den nyssnämnda indelningen i fem samtida kulturer. Hur kan England i samtiden "förstås" utan kännedom om dess besittningar och dominions i Asien och Afrika? Hur kan USA förstås utan dess relationer till Japan och Kina? I själva verket är det tydligt att den för förstående av det egna landets historia nödvändiga kunskapen snabbt förändras och än omfatta det ena landet, än det andra. Visserligen har, för att ta det förut nämnda exemplet, koloniernas roll för den engelska industrialismen ofta överdrivits, men ingen vill väl dock påstå att Indien kan uteslutas ur en skildring av denna in-

17/25

Isoleringspolitiken i återvändsgränd

dustrialism. Eller hur skall, för att ta upp ett annat av Toynbees exempel, den moderna demokratis uppkomst i England, Frankrike och USA kunna förstås utan kännedom om de antika förebilder som ständigt återopades? Hela Toynbees bevisning är oroande: han betonar med stor skärpa att den som vill studera England måste veta något om Frankrike, men går förbi den sats han från sina utgångspunkter behöver bevisa, nämligen att den som vill studera England inte behöver veta något om Indien.

Hittills har likväl Toynbee följt det sunda förnufts linje, även om det är ett sunt förnuft på avvägar. Men inom kort förändras helt perspektivet. Under skildringen av kulturen undergår dessa en förvandling. Från att vara en smula konstigt använda hjälpbegrepp blir de ett slags varsel med egna syften och lagar, inte olika Hegels folkandar eller den Spenglerska spekulations övermänniska väsenden. En ny definition på kultur ersätter den ursprungliga. Alla kulturer är "representanter för en bestämd art och är verksamma för ett och samma syfte". Jag skulle vilja säga, skriver Toynbee i ett annat sammanhang, "att var och en av dessa kulturer, medan den är i verksamhet, utgör ett speciellt försök till ett enda stort allmänmänskligt företag, eller, när den betraktas sedan dess verksamhet är till ända, är ett speciellt exempel på en enda stor allmänmänsklig erfarenhet." Då Toynbee uttalar detta säger han sig använda "människa" ordalag; detta uttrycksätt tycks innefatta den

reservationen att han definierar ordet kultur på det sätt som för vanlig mänsklig betraktelse är naturligt. Men denna "människa" synpunkt blir alltigenom Toynbees egen, den blir hans krycka på vägen till mystiken.

Motsägelsen på denna avgörande punkt leder till ständiga svårigheter. Toynbee är osäker om hur många kulturer som existerat och nu existerar. Inget är naturligare, om man utgår från common sense-definitionen, men intet är orimligare enligt den definition som i kulturen ser en klart avgränsad, individualiserad form för mänsklig samlevnad. Då kulturen används som enhet i skildringen av den mänskliga utvecklingen, i stället för folket eller klassen, blir det likaledes rimligt enligt den förstnämnda bestämningen, men godtyckligt enligt den sistnämnda. Vårre är dock att själva definitionstekniken gör det möjligt för Toynbee att någorlunda fritt bestämma vad han skall kalla kultur. Cirkelbeviset ligger nära: en kultur kännetecknas av vissa tendenser och lagar; de företeelser hos vilka jag finner dylika tendenser och lagar kallar jag nämligen kulturer.

Hela Toynbees arbetsmetod kännetecknas av samma svaghet. Med några förnuftiga, nästan förnumstiga ord tar han oss vid handen, men om vi följer med är vi snart inne i en snårskog av odefinierade begrepp, cirkelbevis, ren metafysik och antiintellektualistiska besvärjelser, för att till slut hamna i det mörker där det blott gäller att tro vägvisarens ord. Och Toynbee är en lika suggestiv som gäckande vägvisare; mystiken mjukas upp med lekfullt skeptiska reflexioner, ty hans tro är stark nog för att tillåta skämt och någon ironi.

Herbert Tingsten

Två förutsättningar har, direkt eller indirekt, godtagits av nästan alla deltagare i den svenska utrikesdebatten under det senaste året. En är att våra utsikter att stå utanför ett framtida världskrig är synnerligen små. Den andra är att vi inte kan tänkas bli deltagare i ett sådant krig på rysk sida; det vore, enligt allas uppfattning utom kommunisternas, orimligt att Sverige under några förhållanden skulle hjälpa den regim vars seger under alla förhållanden måste leda till den svenska frihetens undergång. Med detta erkännande är neutraliteten i äldre mening redan uppgiven, ty neutraliteten måste, om den svårt kränkes, förvandlas i krig mot den kränkande, alltså i detta fall eventuellt ett krig mot västmakterna som Rysslands bundsförvant.

Utifrån denna insikt har man kommit till skilda slutsatser. Anhängarna av samverkan väster ut har ansett att vi på denna väg kan säkra oss snar och effektivt hjälp mot ett ryskt angrepp, vare sig det riktas blott mot Sverige eller är en strategisk detalj i ett världskrig, att vi därigenom bidrar till upprättande av en stabil och stark front mot fortsatt rysk aggression och att det totala resultatet sålunda blir en viktig insats i strävandet att bevara freden. Anhängarna av neutralitet eller isolering har däremot framhållit att utsikten att få stå utanför vid ett världskrig, även om den är obetydlig, är mer värd än de garantier om understöd vid krig som kan vinnas genom en samverkan; de har också hållit före att en sådan samverkan i och för sig kan öka spänningen i världen och därför göra den konflikt ofrånkomlig som alla vill förhindra.

Skäl finns för båda dessa ståndpunkter, ehuru enligt Dagens Nyheters mening isoleringslinjen undergrävs av den faktiska utvecklingen och dess förespråkare i allt högre grad fått falla tillbaka på traditionsbundna föreställningar och rent önsketänkande. Denna uppfattning har — det är det väsentliga som i dagens läge skall understrykas — steg för steg vunnit terräng, icke blott i den allmänna opinionen, utan även i statsmakternas handlande. Vad som i februari var en svensk isoleringslinje hade redan i maj — genom regeringens initiativ till förhandlingar med grannstaterna — blivit en nordisk samarbetslinje; därmed var isoleringstanken i realiteten starkt

rubbad, dels därigenom att Sverige ersatts av Norden såsom tänkt neutral enhet, dels och framför allt därför att Norge och Danmark inom det nordiska blocket i vardande företrädde tanken på samverkan väster ut i en eller annan form.

De nordiska förhandlingarna ledde därför successivt till ytterligare modifiering av den svenska isoleringslinjen. Klart har detta framträtt i den s. k. Karlstadsplanen, som, enligt allmänt godtagna, ehuru icke officiella uppgifter, förutser begäran om leveranser av krigsmateriel från USA till de tre nordiska staterna och icke "utesluter" möjligheten av annan hjälp väster ifrån. Denna väg är emellertid, av officiella meddelanden från USA att döma, icke farbar, ty USA kräver för dylika leveranser en organiserad samverkan — vad man därmed avser är icke helt klarlagt.

Vad Sverige angår synes det uppenbart att man därmed successivt kommit så långt bort från den ursprungliga isoleringspolitiken att de ytterst tvekelaktiga fördelar som denna kunde erbjuda helt gått förlorade. Om vi sluter oss samman med Norge och Danmark, vilkas västorientering är ostridig, och om vi tillsammans med dessa stater erhåller hjälp i form av krigsmateriel, är vår ställning i verkligheten klar. Tror någon att den ryska statsledningen efter detta tänker sig att ett skandinaviskt förbund kan och vill "försvara sina portar" åt alla håll i ett eventuellt krig? Det är typiskt att svenska tidningar, som står fast vid isoleringstanken söker övertyga oss om att vi under alla förhållanden får vapen från USA, därför att Sverige kommer att tjänstgöra som ett skydd för Norge mot Ryssland. Vi skall alltså be USA om vapen i egen skap av Norges hjälpare, men samtidigt söka inbilla Ryssland att Norges anslutning väster ut inte skulle rubba vår neutralitet! Ett sådant spel kan man i lyckliga fall och under förutsättning av djup sekretess bedriva genom viskande och andertydande diplomater; i ett fritt land med en fri press går det inte.

Låt oss se saken också från en annan synpunkt. Norden behöver krigsmateriel från Väster. Det är möjligt att erhålla sådan under förutsättning av ett avtal som garanterar även annan och mera verksam hjälp. Skall vi då — utan att ens ingå